

KO'P DARS QOLDIRGAN O'QUVCHILARNI O'QISHGA MOTIVATSIYALASHDA O'QITUVCHINING TUTGAN O'RNI

Norkulova Nargiza Tashpulatovna,
Toshkent amaliy fanlar universiteti dotsenti, (PhD).

Almatova Visola Muhammad qizi,
Xalqaro Nordik universiteti, "Psixologiya va maktabgacha ta'lim" kafedrasida, 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabdagi dolzarb muammolardan biri, ko'p dars qoldiruvchi o'quvchilar muammosi ijtimoiy-psixologik jihatdan tahlil etilgan. O'quvchilarda affiliatsiya motivatsiyasini shakllantirish mazkur muammoni hal etuvchi yechim sifatida taklif etilgan. Ushbu muammoni davlat darajasida hal etish maqsadida o'qituvchi faoliyati borasida ijtimoiy-psixologik yechimlar keltirib o'tilgan.

Kalitli so'zlar: o'qituvchi, o'quvchi, ko'p dars qoldirish, o'quv motivlari, bulling, affiliatsiya motivatsiyasi.

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В МОТИВАЦИИ УЧЕНИКОВ, ПРОПУСКАЮЩИХ МНОГО УРОКОВ В ШКОЛЕ

Норкулова Нургиза Ташпулатовна
доцент Ташкентском университете прикладных наук. (PhD)

Алматова Висола Мухаммад кизи,
магистрант 1-го курса Международного университета Нордик, кафедры «Психология и дошкольное образование»

Аннотация. В статье проанализирована одна из актуальных проблем в школе — проблема учеников пропускающих много уроков в школе. В качестве решения этой проблемы предлагается формирование у учащихся мотива аффилиации. Для решения этой проблемы на государственном уровне были разработаны социально-психологические решения в области преподавательской деятельности.

Ключевые слова: учитель, ученик, пропускать много уроков, мотивы обучения, буллинг, мотивация аффилиации.

THE ROLE OF THE TEACHER IN MOTIVATING STUDENTS WHO MISS MANY LESSONS AT SCHOOL

Norkulova Nargiza Tashpulatovna,
Doctor (PhD) in psychological sciences, associate professor of the Department of Psychology at the Tashkent University of Applied Sciences

Almatova Visola Muhammad qizi,
1st year master's student at Nordic International University, Department of Psychology and Preschool Education

Annotation. The article analyzes one of the current problems in school - the problem of students missing many lessons at school. As a solution to this problem, it is proposed to form an affiliation motive among students. To solve this problem, socio-psychological solutions in the field of teaching have been developed at the state level.

Key words: teacher, student, skipping a lot of lessons, learning motives, bullying, affiliation motivation.

Kirish. Karantin, globallashuv sharoitlari hozirgi alfa avlodda ta'lim olishga yetarli darajada istak, ishtiyoq yo'qligini ko'rsatmoqda. Zamonaviy o'quvchi olayotgan axborot ko'lami shu darajada kengki, bilimlarni maktabga qatnab egallash istagi hozirgi kun yoshlarida tobora so'nib bormoqda. Bugungi kunga kelib internet tarmoqlariga ulangan telefon, kompyuter, planshet, aypat, gadjetlar maktab berayotgan axborot, bilimlarni qadsizlanishiga olib kelmoqda. Sababi, guglga istalgan savol berib, 100 xil javoblar olish imkoniyati mavjud. Ya'ni, maktabga axborot yoki bilim olish uchun borish kerak bo'lmay qolyapti. Bu esa o'quvchilarni darslarni yanada ko'proq qoldirishlariga sabab bo'lyapti. Kasalmisan – uyda qol, olimpiada yoki sportkiada – darslardan ozodsan, ukangga qarashga odam yo'qmi – uyga boraqol va bunday bahonalarning son sanog'iga yetish qiyin. Lekin eng xavfli dars qoldiruvchilar bu besabab dars qoldiruvchi o'quvchilardir. Ota-onalar bu borada hech nima qilisholmayyapti yoki umuman chora ko'rishni istashmaydi. Bunday holatda maktab ma'muriyati, o'qituvchilar ham qanday chora ko'rishni bilishmayapti.

Asosiy qism. Xorij maktablari kabi, biz ham maktablarda nafaqat havfsiz muhit, balki maktabni ikkinchi oilasidek idrok etishlariga, maktablarda nafaqat bilim, balki hayotga juda kerakli bo'lgan ko'nikma va malakalarni

beruvchi maskanga, hayotiy tajriba orttiruvchi dargohga aylantirishga harakat qilishimiz muhimdir.

O'zbekistonda bolalarning ta'lim-tarbiya olishi, har tomonlama komil inson bo'lib yetishishi, Vatan ravnaqiga munosib hissa qo'shishi uchun barcha sharoit yaratilgan bo'lsa-da, ko'pchilik ota-onalar o'z zimmalariga yuklatilgan mas'uliyatni ado etishmayotganliklari, farzandlarining maktabga borishiga jiddiy e'tibor qaratishmayotganliklari tobora jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shu bois, Davlatimiz rahbari boshchiligidagi 2024 yilning 5 fevral kuni o'tkazilgan ijtimoiy sohadagi ustuvor vazifalarga bag'ishlangan yig'ilishda maktablardagi o'quvchilar davomatini yaxshilash maqsadida, maktablardagi inspektor-psixologlar shtati Ichki ishlar vazirligidan Milliy gvardiya tizimiga o'tkazilganligi aytib o'tildi. Inspektor-psixologlarning asosiy vazifasi, o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasini tashkil etishda maktab jamoalariga yaqindan ko'maklashish, muntazam dars qoldiruvchi o'quvchilarning ota-onalari bilan ishlashdan iborat. Shu maqsadda darslarga muntazam (uch o'quv kuni va undan ortiq) sababsiz qatnashmayotgan o'quvchilarning yashash manzillariga tezkor ravishda "Ogohlantirish xati" yuborilmoqda. Unda o'quvchilarning ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarga O'zbekiston Respublikasi MJTKning (O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi Kodeks) 47-moddasi mazmun-mohiyati tushuntirib o'tilgan.

«Dunyoning boshqa mamlakatlarida uchramaydigan 11 yillik bepul majburiy ta'lim ham davlatimiz nazoratidir. Ularning ta'lim olishlarini ta'minlashga ota-onalar mas'uldirlar. Bu yurtimizda qator qonun va hujjatlar bilan belgilab qo'yilgan». Shulardan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 77-moddasi hamda «Ta'lim to'g'risida»gi qonunning 51-moddasida, birinchisida shunday deyiladi: ota-onalar va ularning o'rnini bosuvchi shaxslar o'z farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishi, ularning tarbiyasi, ta'lim olishi, sog'lom, to'laqonli va har tomonlama kamol topishi xususida g'amxo'rlik qilishga majbur ekanliklari hamda ikkinchisida ota-onalarning huquq va majburiyatlari ko'rsatilgan. Unga quyidagilar kiradi:

- o'z bolalarini insonparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, ma'naviy, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni hurmat qilish ruhida tarbiyalashi;
- bolalarining umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'lim yoki boshlang'ich professional ta'lim olishini ta'minlashi;
- bolalarining o'quv mashg'ulotlariga qatnashishini ta'minlash va o'zlashtirishi ustidan nazoratni amalga oshirish;
- o'z bolalarining intellektual, ma'naviy va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratishi;
- ta'lim tashkilotining ta'lim-tarbiya jarayonini tartibga soluvchi ichki tartib-qoidalariga rioya etishi;
- jismoniy va yuridik shaxslar bilan munosabatlarda, shu jumladan, sudda maxsus vakolatlarsiz o'z bolalarining ta'lim sohasidagi huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishi;
- ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishi shart.

Undan tashqari, O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorida mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosati sohasida yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, mamlakatimiz istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, shijoatli yoshlarni tarbiyalash borasida alohida tizim yaratildi[1].

Ushbu muammoni hal etish maqsadida 2024 yilning fevral oyidan e'tiboran Milliy gvardiya hamda Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tomonidan maktablarda davomat muammosi bilan shug'ullanuvchi maxsus ishchi guruh tuzildi.

Davomat.uz E-maktab ma'lumotlariga ko'ra, 2022 yilda (jami o'quvchilarning 99 foizi qamrab olingan) maktablardagi o'rtacha davomat 83,6 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2023 yilga (98,8 foizi qamrab olingan) kelib 82,5 foizga tushgan.

O'quvchilarni dars qoldirish sabablarini o'rganish tahlillari, ota-onalar orasida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, betob bo'lib qolishi (75,4 foiz), ota-onasiga ishlarda yordam berishi (8,9 foiz), ota-onasi ishga chiqishi kerakligi, 6 yoshgacha bo'lgan bolalarga qaraydigan boshqa odam yo'qligi (3,1 foiz), xususiy o'qituvchi/repetitor bilan o'qishi (1,7 foiz), maktabga borishi uchun qo'shimcha xarajatlarga mablag' yetishmasligi (1,1 foiz) o'quvchilarning dars qoldirishidagi asosiy sabab sifatida ko'rsatilgan.

Albatta, hech bir besabab qoldirilgan dars e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Darslarni muntazam qoldiruvchi o'quvchilarni qattiq nazorat qilish va bunday xulq atvorni keltirib chiqaruvchi sabab va sharoitlarni o'rganish darkor. Shuni esdan chiqarmaslik kerakki, agar bunga jiddiy e'tibor qaratilmasa, o'quvchilar o'zlarini jazolanmasliklarini his etishlari va shu yo'sinda yashashni davom ettirishlari mumkin. Oxir oqibat bu ularning doimiy, surunkali dars qoldiruvchilar, keyinchalik o'z vaqtlarini ko'cha-kuyda bekor o'tkazuvchi, jinoiy guruhlarga kirib qoluvchi deviant xulq-atvor egalariga aylanishlariga olib kelishi mumkin. Bunday bo'lmasligi uchun bugungi kunda davlatimiz rahbari tomonidan olib borilayotgan chora-tadbirlar bilan birgalikda biz tomonimizdan keltirib o'tiladigan takliflarni amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

□ Ba'zi fanlar o'quvchiga tushunarsiz, shu sababdan o'zlashtirish ko'rsatkichlari past, fanga qiziqishi yo'q bo'lgan holatlarda bunday o'quvchilarga fan o'qituvchilari, ota-onalar hamkorligida yordam qo'lini cho'zish muhimdir. Bunda o'qituvchi bola bilan qo'shimcha ishlashi, yangi materialni qaytadan tushuntirib berishi va

topshiriqlar belgilashi muhimdir. Shu orqali o'qishdagi qiyinchiliklarni yengib o'tib, bolada o'qishga nisbatan qiziqishni saqlab qolish imkoniyati paydo bo'ladi.

□ O'quvchilarda dars qoldirishlarni yo'qotish uchun sinfdagi ijtimoiy-psixologik iqlimni yaxshilash darkordir. Sinf jamoasi ahil, jipslashgan va har bir o'quvchi o'zini ushbu jamoaning a'zosi sifatida his etishi uchun bizga affiliatsiya motivatsiyasi (ing. to affiliate – birlashmoq, birlashtirmoq, insonni boshqa odamlar davrasida bo'lishga intilishi ma'nosida) [4;11] yordamga keladi.

Birgalikdagi faoliyatga urg'u berishimizdan maqsad, aynan birlashish, muayyan shaxsning boshqalar davrasida bo'lishga intilish ehtiyoji, buni sof ijtimoiy-psixologik tilda affiliatsiya motivatsiyasi (ing. to affiliate – birlashtirmoq, birlashmoq, insonni boshqa odamlar davrasida bo'lishga intilish ehtiyoji, motivi) fenomeni deb ataymiz, unda havotirlanish darajasining pasayishiga, bu esa to'g'ridan-to'g'ri psixologik stress holatining oldini olishga yoki yumshatishga olib keladi. Affiliatsiya motivatsiyasining qondirilmaligi esa insonni yolg'izlik, begonalashish, bu esa tushkunlik va depressiyaning kelib chiqishiga sabab bo'ladi [4;10; 12].

Bizning ta'rifimizga ko'ra, affiliatsiya (aloqa, muloqot) deganda, insonlar bilan muloqot o'rnatish(tanish, notanish va kam tanish insonlar), natijasida har ikkala tomonda birday qoniqish hosil qilishga, muloqot jarayonini mazmun bilan boyitishga va unga kirishib ketishga undovchi ijtimoiy o'zaro ta'sirlarning ma'lum bir toifasi tushuniladi [8].

Ayniqsa, affiliatsiya motivini o'qish va o'qitish motivatsiyalari doirasida o'rganilgan ishlar kam. Fikrimizcha, affilatsiya motivi deyarli barcha o'quv mashg'ulotlarida ahamiyatga ega, chunki u o'qitish, o'qish motivatsiyalarining tarkibiy qismi, elementi hisoblanadi[5;7].

Yoshlarda affiliatsiya motivini o'rgangan olimlar O.S. Grebenyuk va T.B Grebenyuklarning fikricha, yoshlarni o'quv faoliyati davomida aqliy muloqotga chorlovchi maqsadlar, ehtiyojlar (muloqotga intilish yoki muloqotdan qochish) va motivlar (bilishga intilish, o'zini ta'kishlashga ehtiyoj, hamkorlikka intilish, muloqot uchun muloqot) tizimi affiliatsiyadir [1;3].

Fikrimizcha, o'quv faoliyatida sodir bo'luvchi affiliatsiya jarayonini ijodiy, shaxsiy yoki o'yin kabi turlarga bo'lish noo'rindir, sababi o'qish jarayonidagi muloqot bu ijodiy, shaxsiy va o'yin muloqotining birligi, uyg'unlashuvi natijasidir. Yana shu yo'nalishda o'z ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan G.S. Abramova [5], V.A. Kak- Kalik [3], T.A. Matis va A.K.Markova [6] ishlari bizda katta qiziqish uyg'otdi.

Ushbu affiliatsiya motivining tarkibi o'qitish motivatsiyalarini to'ldirib kelib, bizningcha, umumiy o'rta ta'lim tizimining etalon maqsadiga aylanishi kerak.

Biz affiliatsiya motivatsiyasini o'quvchilarni ta'lim tizimiga jalb etuvchi omil sifatida o'rganishga qaratilgan tadqiqot olib bordik. Odamlarga intilish, aniqroq aytiladigan bo'lsa, o'ziga o'xshash bolalar bilan birlashmoq, birga bo'lmoq, o'zgaralar davrasida bo'lishga intilish ehtiyoji shaxsdagi affiliatsiya, ya'ni "a'zolikka qabul qilinish" deb nomlangan motivga bog'liq bo'lib, biz psixologik eksperimentda aynan buning tabiatini o'rgandik.

Tadqiqotimiz davomida 443 nafar maktab o'quvchilari qamrab olinib, mamlakatimiz yoshlarida affiliatsiya motivatsiyasining nechog'lik rivojlanganlik darajasini o'rganishga qaratilgan A. Megrabyan va M. Magomed-Eminovlar tomonidan ishlab chiqilib, ko'plab o'quvchilarda sinovdan o'tkazilgan "Affiliatsiya motivatsiyasi" so'rovnomasidan [2] foydalanildi. Undan tashqari, jamoada affiliativ munosabatlarni qurilishida shaxsdagi xavotirlanish darajasining ahamiyati bormi, bo'lsa qay darajada ekanligini aniqlash maqsadida, Spillberger va Xaninlar tomonidan ishlab chiqilgan, o'quvchilar xavotirlanish darajasini o'rganish metodikasi [2] bo'yicha quyidagi natijalar olindi. Reaktiv va shaxsiy xavotirlanish darajasini hamda guruhni idrok etish xususiyatlarini o'rganish metodikalarining ko'rsatgichlariga ko'ra, individuallikka yo'nalganlik reaktiv xavotirlanish darajasini kuchaytiradi. Jamoaviylikka yo'nalganlik esa reaktiv xavotirlanish darajasini kamaytiradi, ya'ni jamoa suyanchiq, tirkak vazifasini o'taydi (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Reaktiv va shaxsiy xavotirlanish darajasini o'rganish hamda guruhni idrok etish xususiyatlarini o'rganish metodikalarining ko'rsatgichlari orasidagi korrelyatsiya koeffitsiyentlari (Spirmen mezoni)

	Individualistik yo'nalganlik	Jamoaviylikka yo'nalganlik	Pragmatik yo'nalganlik
Reaktiv xavotirlanish	0,260**	-0,286**	0,059
Shaxsiy xavotirlanish	0,083	-0,09	0,022

Izoh: ** - p<0,01.

O'quvchilardagi affiliatsiya motivatsiyasining shaxsdagi o'z vakillik guruhi, bizning misolda o'quvchilar guruhini idrok qilishi asosida yo'nalishiga qay darajada bog'liq ekanligini ham solishtirib o'rgandik. Statistika ma'lumotlar Spirmen mezoni asosida tahlil qilinganda o'quvchilardagi rad etilishdan qo'rqish motivatsiyasi yuqori ortib borgan sari (0,253**) individuallikka yo'nalganlik ham ortib borganligini, ular o'rtasida ahamiyatli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. O'z navbatida rad etilishdan qo'rqish ortgan sari jamoaviylikka yo'nalganlik (-0,335**) kamayib bormoqda. Demak, o'quvchilarda jamoaviylik, birlashish ruhini shakllantirish uchun qabul qilinishga intilish motivatsiyasini ularda kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, yuqori affiliatsiya ehtiyojini namoyon etgan shaxslar ijtimoiy munosabatlarni

oson o'zlashtiradilar, odamlarga sezgirroq va muloqotga moyilroqdirlar. Demak, qadriyatlarining e'zozlanishi bola ongida "o'zining" hamda "begona" guruhlarni aniq differentsiatsiya qilish psixologiyasini shakllantiradi. Bu biz, tarbiyachi-o'qituvchilar uchun muhim bo'lib, ma'naviy qadriyatlarimizni, avvalo oila qadriyatlariga nisbatan farzandlarda to'g'ri munosabatni shakllantirishimiz, yoshlar ongida va mustaqil shuurida ularga faqat yaxshilikni ravo ko'ruvchi insonlarni qadrlash, ularni hamisha e'tirof etish psixologiyasini kuchaytiradi.

Shunday qilib, ko'p dars qoldiruvchi o'quvchilarda affiliatsiya motivatsiyasini amaliyotda shakllantirish borasida quyidagi tavsiyalarimizni berishni joiz deb topdik:

1. Ta'lim jarayonida bevosita o'qituvchi tomonidan o'quvchilarda affiliatsiya motivatsiyasini shakllantirib borish uchun, ta'limning interaktiv usul va shakllari, maxsus vaziyatli topshiriqlar, guruhiy topshiriqlarni, o'quvchilarni jamoa bo'lib ishlash malakasini ta'minlab beruvchi ijtimoiy-psixologik treninglarni, o'quvchi muvaffaqiyatining individual xaritasi kabi o'z ichiga multimedia, attraksiya va boshqa texnik usullarni qamrab oluvchi kompleks ijtimoiy-psixologik, pedagogik vositalardan faol foydalanishni tavsiya etamiz.

2. Ta'lim jarayonida o'quvchilarni o'qishga jalb etish, ulardagi hamkorlik, uyushganlik muhitini yaratish maqsadida turli loyihaviy ishlarga jalb etish. Bunda o'quvchilar muammolarni aniqlash, maqsadlarni qo'ya bilish, axborot izlash, harakatlarni to'g'ri rejalashtirish, tahlil etish hamda xulosalash kabi ko'nikma va malakalarga ega bo'ladilar. Shuningdek, loyihaviy ishlar odatda o'quvchilarda jamoada ishlay bilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

3. O'quvchilarni maktabga borishini ta'minlovchi yana bir muhim omil bu – hayotiy muhim ko'nikma va malakalarni dars davomida berishdir. Musiqa darsida ularni sevimli musiqasini eshitib ko'rish, chiqindilarni saralashni o'rgatish yoki oddiy etiket qoidalari, ko'pchilik orasida o'zini tutish madaniyatidan saboqlar berish va hok. Hayotiy dolzarb muammolar odatda kitoblarda berilgan misollardan ko'ra o'quvchilarga ancha qiziqarliroq bo'ladi darslarga qiziqish uyg'otishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Гребенюк О.С., Гребенюк Т.Б. Основы педагогики индивидуальности.- Калининград: Янтарный сказ, 2000.- С.79-85.
2. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер. 2008.- с-378.
3. Как-Калик В.А. Основы профессионально-педагогического общения.- Грозный, Чеч-Инг.ун-та, 1979.-с.138-140.
4. Карпенко Л.А. Краткий психологический словарь / Под общ.ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского.- М.: Политиздат, 1985.-с-9.
5. Кузнецова И.В. Мотив аффилиации в межличностных отношениях: Дис. ... канд. пс. н.: 19.00.05 СПб., 2006.- 200 с.
6. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения.-М., 1990.-С.192-195.
7. Немов Р.С., Алтунина И.Р. Социальная психология: Учебное пособие.- СПб.: Питер,2010.- С. 90-93с.
8. Норкулова Н.Т. Ёшлар маънавиятида аффилиация мотивацияси психологияси. – Т.: «Fan va Texnologiya», 2015, Б-107.
9. Платонов Ю.П. Социальная психология поведения: Учебное пособие.- СПб.:Питер, 2006.-464 с.
10. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность, т.1. СПб.: Питер – 2003.- С. 347-370.
11. Шапарь В.Б. Новейший психологический словарь \В.Б. Шапарь, В.Е.Россоха, О.В. Шапарь; под общ.ред.В.Б. Шапаря.- Изд.3-е-Ростов\Д.: Феникс, 2007.-с-43.
12. Buunk В. Affiliation and helping interactions within organizations: a critical analysis of the role social support with regard to occupation stress. \inStroebe W., Hewstone M. European Review of Social Psychology, - Chichester: John Wiley, 1990, 1, p. 293-322.